

Ali Nizami Paşa'nın (1821-1893) Askeri ve Diplomatik Görevleri ve Osmanlı Siyasetindeki Yeri*

Rıdvan Kaşıkçı**

Öz

Bu makale Osmanlı Devleti'nin idari ve bürokrasi alanında birçok kademede önemli görevler almış, diplomasi alanında Sultan II. Abdülhamid'in güvenini kazanmış, bunun neticesinde fevkalade elçilik görevleriyle Avrupa'nın farklı ülkelerinde görevlendirilmiş, Ali Nizami Paşa'nın askeri ve siyasi faaliyetleri üzerinedir.

Ali Nizami Paşa'nın ailesi, eğitimi ve mesleki kariyeri hakkında bugüne kadar detaylı bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Ali Nizami Paşa, Belgrad'ta Askeri Komiserlik, Peşte'de şebenderlik görevlerinin yanı sıra, Paris'te kurulan *Mekteb-i Osmani* müdürlüğü, *Mekteb-i Mülkiye* memurluğu ve *Mekteb-i Sultani* müdürlüğü yapmıştır. 1881 tarihinde İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesiyle Sultan II. Abdülhamid tarafından fevkalade elçi olarak Almanya ve İngiltere'ye gönderilmiş, son görevi Teftiş-i Askeri Komisyon azalığı sırasında da vefat etmiştir. Bu makalede Ali Nizami Paşa ekseninde yaşadığı dönemin askeri, siyasi ve diplomasi olayları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Nizami Paşa, elçi, diplomasi, Paris, Belgrad.

* Bu makale, Osman Nizami Paşa'nın Askerî ve Siyasi Hayatı (1856-1939) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Çekmeköy Belediyesi, İstanbul/Türkiye, ridvankasikci@gmail.com, orcid.org/0000-0003-3699-3641

Military and Diplomatic Duties of Ali Nizami Pasha (1821-1893) and His Relation with Ottoman Politics

Abstract

This article is about the military and political activities of Ali Nizami Pasha, who took important administrative and bureaucratic positions at many levels in the Ottoman Empire, gained the trust of Sultan Abdulhamid II in the field of diplomacy, and as a result, was assigned to different European countries with extraordinary ambassadorial duties.

In the literature review, no detailed study could be found on Ali Nizami Pasha's family, education, and professional career. Ali Nizami Pasha served as the Military Commissar in Belgrade, and as the consul in Pest, as well as the director of the Ottoman School in Paris, the officer of Mekteb-i Mülkiye (Imperial School of Political Science), and the director of the Mekteb-i Sultani (Imperial High School). By the British occupation of Egypt in 1881, he was sent to Germany and Great Britain by Sultan Abdulhamid II as an ambassador extraordinary, and he passed away during her last duty as a member of the Military Inspection Commission. In this article, military, political and diplomatic events of the period will be discussed centering on Ali Nizami Pasha.

Keywords: Ali Nizami Pasha, ambassador, diplomacy, Paris, Belgrade.

Giriş

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için her alanda reform çalışmalarının yoğunluk kazandığı bir dönemdi. Devletin farklı eyaletlerindeki isyanlarla mücadelesinin yanı sıra, yayılcılık ve sömürge arayışı içerisinde olan Avrupa Devletleri ile olan mücadelesi de yapılan reform çalışmalarına ağırlık verilmesine sebep oldu. Devletin yapısındaki bu değişim ve dönüşüm, süreci şekillendiren devlet adamlarının tarih sahnesinde yer almalarına imkân sağladı. XIX. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne birçok alanda önemli hizmetleri olmuş, ancak bugün haklarında isimleri dışında çok fazla bilgi sahibi olunmayan birçok devlet adamı vardır. Bu devlet adamları Osmanlı Devleti'nin son döneminde devletin aldığı kararlarda da önemli roller oynadılar. Bu makale Sultan II. Abdülhamid döneminde devletin önemli kademelerinde yer alan fakat ismi siyasi tarih kitaplarının satır aralarına sıkışmış olan Ali Nizami Paşa ve onun özelinde oğlu Osman Nizami Paşa'nın¹ hayatları hakkında yeni bilgi ve tespitler sunmayı amaçlamaktadır.

Osmanlı diplomasisi tarihinde önemli bir yeri olan Ali Nizami Paşa'nın ailesi, eğitimi ve mesleki kariyeri hakkında bugüne kadar detaylı bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışma onun bilinmeyen hayatındaki önemli dönüm noktaları ve diplomatik kariyerini gün yüzüne çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Ali Nizami Paşa'nın ailesi ve tahsil hayatı, daha sonra ilk memuriyet hizmetleri olan Belgrad'da askeri komiserlik görevi ve Peşte şebenderlik görevi çalışmada yer verilen hususlardır. Ayrıca Ali Nizami Paşa'nın eğitim alanındaki görevleri arasında *Mekteb-i Osmanî*'nin ilk müdürlüğü ve kısa süren *Mekteb-i Sultani* müdürlüğü hakkında kaynaklar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Ali Nizami Paşa'nın farklı komisyonlardaki görevleri, Mısır'da Ahmed Urabi Paşa İsyanı sonrası soruşturma için Ali Nizami Paşa'nın görevlendirilmesi ve Mı-

1 Osmanlı askeri ve diplomatı olan Osman Nizami Paşa, Ali Nizami Paşa'nın oğludur. Sıbyan mektebiyle rüştiyede, askeri idadisinde okuduktan sonra Harbiye'ye girdi. Mekteb-i Erkân-ı Harbiye'ye girdi ve 1880 yılında Kurmay Subay olarak mezun oldu. İtalya'da Ataşemiliter olarak görev yaptı. İstanbul'a döndükten sonra kısa birkaç görev aldıktan sonra 1908-1913 tarihleri arasında Berlin büyükelçisi olarak görev yaptı. İstanbul'a döndükten sonra Said Halim Paşa kabinesinde kısa bir süreliğine Nafia Nazırı olarak görev yaptı. I. Balkan Savaşı sonrası Londra Konferansında görev aldı. I. Dünya Savaşı'nda Romanya Askeri Komiseri olarak görev yaptı. 1921-1922 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nin son Roma elçisi olarak görev yaptı. Cumhuriyet döneminde görev almadı. Detaylı bilgi için bkz. Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, yay. haz. Mehmet Metin Hülalü, c. XIV, Ankara, TTK Yayınları, 2008, s. 16, *Emekli Sandığı Arşivi, Osman Nizami Doğanca Dosyası, A. Tasnif No: 13284*.

sır meselesi sonrasında Ali Nizami Paşa'nın Almanya ve İngiltere'deki fevkalade elçilik görevi bu makalede dikkat çekilecek konulardandır. Ayrıca bu makalede ömrünü ülkesinin hizmetine adanmış bir devlet adamı olan Ali Nizami Paşa'nın kendisinden sonra bu gibi hizmetlere devam eden oğlu Osman Nizami Paşa'nın yetişmesinde ne gibi etkisi ve yeri olduğu ortaya konulmaktadır.

Bir Ömür Ali Nizami Bey

Ali Nizami Bey'in doğum tarihine dair *Kamûsü'l-A'lâm*'da kesin bir bilgi verilmemekle birlikte, doğum yeri olarak Kastamonu vilayetinin Bolu sancağına bağlı Gerede kasabası kaydedilmiştir.² Bu bilgiden farklı olarak *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat* ve *Sicill-i Osmanî* adlı eserlerde de Ali Nizami Bey'in doğum yeri olarak Niğde yazıldığı görülmektedir. Bu iki eser *Kamûsü'l-A'lâm*'dan farklı olarak doğum yerinin yanı sıra doğum tarihini de 1821 yılı olarak vermektedir.³ İki farklı bilgi Harp Akademileri adlı eserde birleştirilerek Ali Nizami Bey'in 1821 yılında Gerede'de doğduğu ifade edilmiş görülmektedir.⁴ Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, kaynaklarda doğum yeri ve tarihi konusunda bir tutarlılık bulunmamaktadır.

Ali Nizami Bey'in Çengelköy'de ne zaman satın aldığı tam olarak bilinmeyen ve kendi adıyla anılan bir köşkü bulunmaktadır. Bu köşk, Kalantor Sokak'ta Macar Fevzi Paşa Köşkü ile komşudur. Servis katı üzerine, bir çatı katı olmak üzere üç katlı ahşap bir köşktür. Ali Nizami Bey Çengelköy'deki bu köşkü eşi Meryem Hanım'ın arzusu üzerine Ahmed Arif Paşa'ya satarak Büyükkada'daki Nizam Caddesi'nde bulunan köşke taşıdı⁵ Ali Nizami Bey'in Büyükkada'da taşınmış olduğu caddede dönemin önemli şahsiyetlerinin de köşkları bulunmaktaydı. Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa'nın köşkü, Paris Sefir-i Kebiri Ziya Paşa'nın köşkü, İdare-i Mahsusa Müdürü Con Paşa'nın köşkü bu caddede Ali Nizami Bey'in köşküne komşu olan köşkten birkaçıdır.⁶ Ali Nizami Bey'in oğlu

2 Şemsettin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, c. IV, İstanbul, Mihran Matbaası, 1894, s. 3189.

3 Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nafi', *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1338, s. 178, Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. III, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1996, s. 679.

4 *Harp Akademileri'nin 120 yılı: şeref dolu yıllar 1848-1980*, İstanbul, Türk Harp Akademileri, 1980, s. 1.

5 Mahmut Sami Şimşek, *İstanbul'un 100 Köşkü ve Konağı*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2010, s. 26; Cahit Kayra - Erol Üyepazarıcı, *Mekânlar ve Zamanlar: Kandilli, Vaniköy, Çengelköy*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1993, s. 154; Mehmed Rebiî Hatemi Baraz - Zeynep Demircan, *Çengelköy'de Tarih*, İstanbul, Kitabevi, 2004.

6 Abdülhak Şinasi Hisar, *Ali Nizami Paşa'nın Alafrangalığı ve Şeyhliği*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1952, s. 9.

Osman Nizami Bey tarafından Nizam Caddesi'nin sonunda bulunan bu köşk tam tarihi bilinmemekle birlikte Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'ya satıldı.⁷

Ali Nizami Bey ilköğrenimini medresede yaptıktan sonra Harbiye'ye girdi. Daha sonra Erkan-ı Harbiye'ye devam eden Ali Nizami Bey 1851 yılında Kolağası rütbesiyle mezun oldu.⁸ Erkan-ı Harbiye'den üçüncü döneminde mezun olduğu görülen Ali Nizami Bey'in sınıfında dört öğrenci olduğu görülmektedir.⁹ Ali Nizami Bey mezuniyeti sonrasında eğitim hayatı boyunca göstermiş olduğu başarılarından dolayı eğitimine devam etmesi için Viyana Harp Akademisi'ne gönderildi. Daha sonra buradaki eğitimini de başarılı bir şekilde tamamladı.¹⁰ Bundan önceki süreçte ise Hüsrev Paşa'nın himayesindeki gençleri masraflarını kendisi karşılayarak Avrupa'ya eğitim için gönderdiği bilinmektedir.¹¹

Ali Nizami Paşa'nın doğum yeri ve tarihine dair kesin bilgiye henüz ulaşılamamış olmasına rağmen ölümü konusunda bir kesinlik olduğu görülmektedir. Ali Nizami Bey 7 Temmuz 1893 tarihinde vefat etmiştir. Vefatından sonra Müşir Ali Nizami Paşa'nın naaşı Büyükkada'daki evinden alınarak Sultan II. Mahmud'un türbesinin de içinde bulunduğu hazireye defnedildi.¹² Ali Nizami Paşa'nın mezar taşında kendisine dair birtakım bilgiler verildiği görülmektedir. Müşiran'dan olduğu ifade edilen mezar taşında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olduğu da zikredilmiştir.

1. Ali Nizami Bey'in İlk Memuriyet Dönemi

1.1. Belgrat'ta Askeri Komiserlik Görevi

Ali Nizami Bey'in Belgrad'a askeri komiser olarak gönderilmesini daha iyi anlamak için, Eflak-Boğdan Prenslikleri'nin bölgedeki faaliyetlerine ve Sırp beylerinin ayrılıkçı hareketlerine kısaca göz atmak yararlı olacaktır. Ekim 1829

7 Ercümen Ekrem Talu, *Geçmiş Zaman Oldur Ki*, haz. Alaattin Karaca, Ankara, Hece Yayınları, 2005, s. 276.

8 Muharrem Mazlum İşkora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, c. I, Ankara 1966, s. 145.

9 Ali Nizami Beyle birlikte Ali Saip (Kayseri), Tahir Arap (Beşiktaş), ve Eşref (Zeyrek) yer almaktadır. *Harp Akademileri'nin 120 yılı: şeref dolu yıllar 1848-1980*, s. 1.

10 İşkora, *a.g.e.*, s. 145, Avrupa'ya eğitim için gönderilen ilk öğrenci olmadığı bilinmektedir. Mekteb-i Harbiye ilk öğrencileri içerisinden seçilen bir grup öğrencinin 1835 yılında İngiltere'de Woolwich, Portsmouth ve Sandhurst okullarına, öteki küçük bir grubun Viyana'ya ve bir kişinin de Fransa'ya gönderildiği bilinmektedir. Nizayi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

11 Salih Erol, *XIX Yüzyıl Osmanlı Devlet Adamlarından İbrahim Edhem Paşa*, Ankara, TTK, 2021, s. 32

12 BOA, Y. PRK.ASK., 93/50, 24 Temmuz 1893 (12 Temmuz 1309).

yılında yayınlanan bir fermanla Sırbistan'daki kaleler haricindeki yerlerde Müslümanların ikamet etmemeleri karara bağlandı. 1830 yılında Osmanlı Devleti ile Sırbistan Emareti arasındaki imzalanan mukaveleye göre Belgrad, Semendre, Sokol ve Öziçe Kaleleri'nde Osmanlı Devleti asker bulundurmaya devam edecek, Müslümanlar buralar dışında ikamet etmeyecek, ikamet eden olursa Sırp kanunları geçerli olacaktır. 1857 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki hudut meselesi geriye bırakılan teknik mesele olarak kabul edildi. Bu meselenin halledilmesi için kurulan komisyonda ise 19 Haziran 1857 yılında alınan kararla birlikte Tuna Nehri'nin Karadeniz'e dökülen kısımlarında oluşan deltalar Osmanlı Devleti'ne bırakıldı.¹³

Avrupa Devletleri 1857 imzaladıkları Paris Antlaşması'yla Sırbistan'a tam bağımsızlık yolunun kapılarını açtı. Bunun farkında olan Sırp milliyetçileri bölgedeki gerginlikleri günden güne tırmandırdı. Bölgede artan gerginliklerin kontrol altına alınabilmesi için Osmanlı Devleti, Ali Nizami Bey'den önce de Sırbistan'a temsilciler yolladı. Fakat çözümlenen her problemde sonra yeni bir sorun ortaya çıkaran Sırp milliyetçileri bağımsızlıkları için ellerine geçen her fırsatı değerlendiriyor, bölgedeki Osmanlı askerlerinin müdahalelerini Avrupa basınına kendi lehlerinde olacak şekilde yansıtıyorlardı.¹⁴ Örneğin, Çukurçeşme Hadisesi Sırp milliyetçilerinin kendi lehlerine kullandıkları ve Avrupa basınına yansıyan olaylardan sadece bir tanesidir. Olay, Osmanlı askeri ve Sırp bir çocuk arasında Çukurçeşme başında su doldurma kavgası üzerine meydana gelmiştir. Sırp küçük bir çocuk ve Osmanlı askeri arasında yaşanan hadise Osmanlı askerinin çocuğu öldürdüğü şeklinde önce yerel basına sonra Avrupa basınına lanse edildi. Kısa süre içerisinde silahlanan Sırp Çukurçeşme mevkiine gelerek olaya müdahale etmek isteyen Osmanlı askerlerini öldürdü. Bunun üzerine Osmanlı askerlerinin Sırp'lara karşılık vermesi sonucu olaylar büyüdü. Sırp'lara her tarafa saldırmaya başladığında Belgrad'da bulunan Osmanlı askerleri ve halk canlarını koruyabilmek için kaleye çekildi. İsyancıların Osmanlı Garnizonu'na saldırmasıyla birlikte Belgrad Muhafızı Aşir Paşa Belgrad'ı topa tuttu.¹⁵

Bunu fırsat bilen Sırp ayrılıkçı isyancılar bütün problemlerin sebebinin Osmanlı askeri ve Müslüman halkmış gibi yansıtan haberleri Avrupa başkentlerine

13 *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, yay. haz. Kemal Gurulkan - Dr. Mustafa Küçük - Yusuf İhsan Genç - Uğurhan Demirbaş - Ayhan Özyurt, Ankara, 2006, s. 107.

14 BOA, A.} MKT. NZD., 425/70, 18 Haziran 1862 (6 Haziran 1278), BOA, HR. MKT., 503/95, 27 Kasım 1864 (15 Teşrinisani 1280).

15 Aysel Özkan, "Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, cilt 30, sayı 50, 2011, s. 179.

ulaştırdı. Bu olaylar üzerine Fransa ve Rusya İstanbul'da acilen bir konferansın toplanarak Osmanlı askerlerinin Belgrad'tan çekilmesi gerektiğini ifade etti. Kanlıca Konferansı 4 Eylül 1862 yılında İstanbul'da Fransa, İngiltere, Rusya, Prusya, Avusturya ve İtalya'nın katılımıyla yapıldı. Yoğun tartışmaların yaşandığı konferansta 12 maddelik bir Kanlıca Protokolü imzalandı. Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'daki varlığını sınırlandıran bu protokolün uygulanması için 5. maddede yer alan, kararların uygulanması için kefil devletlerin ve Osmanlı Devleti subaylarından oluşan bir karma askeri komisyonun kurulması kararlaştırıldı.¹⁶ Ali Nizami Bey 1862 tarihinde iki bin beş yüz kuruş maaşla askeri komiser olarak bir vapur ile Belgrad'a gönderildi. Kendisinden bölgede zarara uğrayan Müslümanların ihtiyaçlarının karşılanması, gerekli araştırmaların yapılması ve konferansta çıkan maddelerin uygulanmasında bir problem yaşanmaması talep edildi.¹⁷

Ali Nizami Bey'in Belgrad'a geldiğinde kurulması kararlaştırılan komisyon çalışmalarına başladı. Ali Nizami Bey ilk olarak Belgrad kırsalında yaşayan Müslümanların belirlenen mallarının tazminatının Sırp Knezliği tarafından ödenmesi için çalışmalara başladı. Diğer taraftan Belgrad Kalesi civarlarında yaşayan Müslüman ahalinin arazilerinden Osmanlı Devleti tarafından satın alması planlananların belirlendiğini Hariciye Nezaretine bir tahrirat ile bildirdi. Buradaki amacın Müslümanların elinde bulunan kaleye yakın arazilerin Sırp'ların eline geçmesini önlemektir. Protokol metninde yazdığı gibi Osmanlı Devleti Böğürdelen ve Semendire Kalelerini elinde tutacaktı. Ali Nizami Bey Böğürdelen Kalesi civarında bulunan Bayır ve Sava mahallelerinin de kaleye çok yakın olduğunu, bu mahallelerdeki Müslüman arazilerinin de Osmanlı Devleti tarafından satın alınarak kale muhafazası için uygun miktarda asker yerleştirilmesi gerektiğini ifade etti.¹⁸

İmzalanan protokol metnine göre Böğürdelen Kalesi çevresindeki arazilerin dışında Belgrad'ın 180 km kuzeybatısında yer alan Öziçe Kalesi'nin yıkılarak çevresindeki Müslümanlara ait arazilerin bedellerinin belirlenmesi gerekiyordu. Ali Nizami Bey yaptığı çalışmaları Hariciye Nazırı Mehmed Emin Ali Paşa'ya gönderdi.¹⁹ Öziçe dışında yıkılması kararlaştırılan Sokol Kalesi ve çevresindeki Müslümanlara ait arazilerin için Sırp Knezliği'nin ödemesi gereken tazminatlar

16 Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011, s. 198.

17 BOA, A.} MKT.UM., 519/26, 23 Kasım 1861 (11 Teşrinisani 1277), BOA, A.} MKT.NZD., 425/70, 18 Haziran 1862 (6 Haziran 1278).

18 Müslüman Türkler Belgrad kalesinin etrafında tam bir çember oluşturacak şekilde yerleşmişlerdi. BOA, HR.TO., 507/76, 22 Aralık 1864 (10 Kanunuevvel 1290), BOA, HR. MKT., 513/4, 15 Mart 1865 (3 Mart 1281).

19 BOA, HR. MKT., 515/26, 4 Nisan 1865 (23 Mart 1281).

Ali Nizami Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne iletildi.²⁰ Nizami Bey ve Sırp Knezi'nin görevlendirdiği İliya Graşanin arasında yapılan bir anlaşmayla önce Müslümanların Sokol ve Öziçe'den sağ salim bir şekilde tahliye edilmesi daha sonra kalelerin yıkılmasına başlanacağı kararlaştırıldı. 13 Eylül 1862'de Ali Nizami Bey bu bölgede yaşayan Müslüman ahaliye Bosna'ya göç etmeleri gerektiğini ifade eden fermanı okudu. Bu fermanla ilk etapta 400, ikinci etapta 600, 24 Eylül sonrasında ise diğer etaplarla birlikte toplamda 3000'den fazla Müslüman şehirden göç etti. 28 Eylül'de göç ettirilen son grupla birlikte Öziçe'de hiç Müslüman kalmadı. Ali Nizami Bey buradaki Müslümanların mallarının satışının yapılması için Yüzbaşı Salih Bey ve Teğmen Mustafa Efendi'yi görevlendirdi. Sokol Müslümanlarının göç ettirilmesine de Öziçe'den bir ay sonra başlandı.²¹ Sokol'daki Müslüman arazileri ve mallarının değeri Ali Nizami Bey ve İliya Graşanin tarafından belirlendi.²²

Öziçe ve Sokol'dan göç ettirilen Müslümanlar Bosna, Niş, Vidin ve diğer Balkan şehirlerine yerleştirildi.²³ Öziçe ve Sokol dışında Kıla-i Hakaniye kırsallarında yaşayan Müslümanların bu bölgeden göç ettirilmeleri ve satılan emlaklarının tazminatının belirlenerek bu bölgede yaşayanlara dağıtılması da Ali Nizami Bey'in görevleri arasındaydı. Yine aynı şekilde bu bölgeden göç ettirilen Müslümanlar da Vidin ve Bosna'da uygun arazilere yerleştirildi.²⁴ Nisan 1867 yılına gelindiğinde Sırbistan'da yok denecek kadar az Müslüman yaşamaktaydı. Kalan son Müslümanların mallarının listeleri Ali Nizami Bey tarafından yapıldı. Babıâli ve Sırp Knezliği arasında yapılan anlaşmalarla Müslümanların mallarının tazminatları hak sahiplerine verildi.²⁵

Ali Nizami Bey Sırbistan'da yaşayan hiçbir Müslüman'ın zor durumda kalması için komisyonlarda yoğun bir çaba gösterdi. Müslümanlara ait gayrimenkulün hak ettiği değer Sırp Knezliği tarafın ödenmesi için bölgedeki çalışmalarını titizlikle sürdürdü. Sırbistan'da yaşadığı sıkıntıları ve genel değerlendirmelerini Hariciye Nezareti ile paylaşması alınan kararların sağlıklı bir şekilde uygulanmasına imkân sağladı. Verilen görevleri hakkı ile yerine getirmesi Babıâli tarafından da takdirle karşılandı ve kendisi üçüncü rütbeden bir Osmanlı nişanıyla taltif edildi.²⁶

20 BOA, HR. MKT., 529/91, 17 Ekim 1865 (5 Teşrinievvel 1281).

21 Yusuf Hamzaoğlu, *Sırbistan Türklüğü*, Üsküp, 2004, s. 372.

22 BOA, HR. MKT., 537/42, 28 Ocak 1866 (11 Kanunusani 1281).

23 BOA, HR. MKT., 590/86, 8 Ekim 1867 (26 Eylül 1283).

24 Özkan, *a.g.e.*, s. 200.

25 Hamzaoğlu, *a.g.e.*, s. 386.

26 BOA, İ. DH., 561/39087, 13 Nisan 1867 (1 Nisan 1283).

2.1. Peşte'de Başşehbenderlik Görevi

Ali Nizami Bey Belgrad'daki görevini tamamladıktan sonra 3 Ekim 1868 tarihinde Peşte Şehbenderliği'ne (konsolosluk) tayin edildi. Peşte Başşehbenderi olarak Ali Nizami Bey'e, Osmanlı tebaası olan tüccarların haklarını koruması ve ticari işlerini kolaylaştırmanın yanı sıra, her türlü sıkıntılarının giderilmesi gerektiği de ifade edildi.²⁷ Ali Nizami Bey, Peşte'ye geldiğinde Osmanlı Devleti'nin Peşte'de uygun bir şehbenderlik binası bulunmuyordu. Bu sebeple Ali Nizami Bey'e uygun bir şehbenderlik binası bulması görevi verildi. Nizami Bey şehirde yapmış olduğu araştırmalar neticesinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği raporda altı aylık kirası 1000 frank olan şehbenderlik için uygun bir bina bulunduğunu ifade etti. Hariciye Nezareti'nden gelen cevapta binanın Peşte Şehbenderliği olarak kullanılmasının uygun olduğu belirtildi.²⁸

Ali Nizami Bey Peşte Başşehbenderliği'ne tayin edildiğinde miralay rütbesindeydi. Viyana Sefareti aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne bir mektup gönderen Ali Nizami Bey'in maaşında artış talep ettiği, Maliye Nezareti ile yapılan görüşmeler neticesinde de maaşına 1000 liralık bir artış yapıldığı görülmektedir.²⁹ Ali Nizami Bey maaş talebinin karşılanmasıyla birlikte Peşte'deki faaliyetlerine başladığı anlaşılmaktadır.³⁰

Belgrad'daki askeri komiserliği sonrasında Peşte Şehbenderliği'ne atanmasına rağmen Belgrad'daki Müslüman halkı yakından takip etmeye devam etti. Bölgeye yapmış olduğu seyahatten sonra Hariciye Nezareti'ne gönderdiği raporda Belgrad'ın Zemun şehrinde bir şehbenderlik açılması gerektiğini ifade etti. Zemun şehrinin önemini ifade ederken, Sava ve Tuna Nehirleri'nin tam ortasında bulunduğunu, vapur seferlerinin bu güzergâhta yapıldığını aynı zamanda Bosna ve Tuna vilayetlerinin ortak buluşma noktası olduğunu belirtti. Bunun yanı sıra Müslümanların Belgrad Kalesi çevresini terk etmesinden sonra bölgede oluşan sıkıntıların daimî bir şekilde takip edilmesi gerektiği için Zemun şehrine bir şehbenderlik açılmasının uygun olacağını bildirdi. Müslüman halkın yanı sıra Osmanlı askeri için de bir şehbenderlik açılması gerektiğini bölgede Osmanlı Devleti'nden hiç memur bulunmadığını vurguladı. Bu şehbenderlik sayesinde Müslümanların mallarının satışında yardımcı olunmasının yanı sıra himaye edilmelerinin ve ihtiyaçlarının giderilmesinin kolay olacağını ifade etti.³¹ Ali Niza-

27 BOA, İ. HR. 234/13797, 3 Ekim 1868 (21 Eylül 1284).

28 BOA, HR. TO., 328/58, 20 Ocak 1869 (8 Kanunusani 1284).

29 BOA, HR.MKT., 650/12, 12 Nisan 1869 (31 Mart 1285).

30 BOA, HR.MKT., 672/1, 15 Aralık 1869 (3 Kanunuevvel 1285).

31 BOA, HR.SYS., 1488/44, 11 Nisan 1869 (30 Mart 1285), Ali Nizami Bey Hariciye Nezare-

mi Bey'in bu raporu İstanbul'da değerlendirildi. Çıkan karara göre Ali Nizami Bey'in maaşına bir miktar daha artış yapılarak Zemun şehrine şehbender vekili olarak atanması kararlaştırıldı.³² Ali Nizami Bey'in omuzlarındaki yük artık iki katına çıkmıştı. İki şehrin sorunları ile ilgilenmesi gerekiyordu. Şehirler arasındaki mesafe farkını da dikkate aldığımızda bu Ali Nizami Bey için zor bir görev gibi gözükmekteydi.

Başşehbenderliği sırasında orada bulunan Osmanlı tebaasından tüccarların işlerini düzenlemenin yanı sıra Hariciye Nezareti'ne önemli gördüğü hususlar hakkında da rapor gönderdiği görülmektedir. Macaristan'da siyasi ve mali sahada meydana gelen gelişmeler hakkında gönderdiği raporlarda bölgenin siyasi ve mali durumuna dair önemli bilgiler yer almaktaydı.³³ Banat askeri hudutlarının Macaristan'a ilhakı için Macaristan'ın karşılaştığı güçlükleri, Peşte'den gönderdiği raporla Hariciye Nezareti'ne bildirdi.³⁴ Aynı zamanda bölgede Sırp adını taşıyan karışıklıklara sebep olan Milo'ya dikkat edilmesi hususunda uyarılarda bulundu. Milo'nun bölgedeki fesat komitesi azası olduğunu ve bölgede huzursuzluk çıkarmak için fırsat yakalamaya çalıştığını gönderdiği raporda yazdı.³⁵

Peşte Başşehbenderi olarak geçen hizmet yılları, Ali Nizami Bey'in diplomasi tecrübesini geliştirmesi açısından verimli bir dönemdir. Peşte Şehbenderliği sırasında bölgede yürüttüğü faaliyetler sırasında kurmuş olduğu ikili ilişkilerin yanında Zemun şehri şehbender vekilliğini yürütmenin Ali Nizami Bey'in yönetim tecrübesini arttırdığı düşünülmektedir. Bölgedeki faaliyetleri yakından takip ederek Hariciye Nezareti'ne detaylı raporlar gönderdiği görülmektedir. Ali Nizami Bey'in Peşte Şehbenderliği sonlanınca yerine Esad Bey'in atandığı ve çalışmalar yürüttüğü görülmektedir.³⁶

Ali Nizami Bey, Peşte Başşehbenderliği'nden sonra *Mekatib-i Askeriye* (Askeri Okullar) *Nezareti* yardımcılığına, Şevket Paşa'nın yerine atandı. Ali Nizami Bey'in miralay olarak bu göreve atanamayacağından mülhem rütbesinin Mirli-valığa yükseltilmesine karar verildi.³⁷ Ali Nizami Bey bu göreve getirildiğinde Ferik Selim Paşa, Mekteb-i Harbiye Nâzırı olarak görev yapmaktaydı. Daha son-

ti'ne gönderdiği raporlar Viyana Sefareti üzerinden gönderilmekteydi. Zemun şehri Sırbistan'ın orta kesiminde Belgrat'ı oluşturan 17 ilçeden birisidir.

32 BOA, HR.SYS., 1912/64, 16 Nisan 1869 (4 Nisan 1285).

33 BOA, HR.SYS., 158/13, 17 Şubat 1870 (5 Şubat 1285).

34 BOA, HR.SYS., 158/15, 17 Şubat 1870 (5 Şubat 1285).

35 BOA, HR.MKT., 683/6, 30 Mart 1870 (18 Mart 1286).

36 BOA, C..HR., 151/7511, 2 Ekim 1870 (20 Eylül 1286).

37 BOA, İ.DH., 636/44226, 27 Temmuz 1871 (15 Temmuz 1287).

raki yıllarda Galip Paşa (1872), Şevket Paşa, Hüseyin Fevzi Paşa (1873) ve tekrar Galip Paşa'nın (1874) Mekteb-i Harbiye Nâzırlığı yaptığı görülmektedir.³⁸ Ali Nizami Bey 1872-73, 1873-74 yıllarında bu görevi yürüttü. Ali Nizami Bey Galip Paşa ile birlikte okulun programında birtakım düzenlemeler yaptı. Öncelikle eğitim süresi dört yıldan üç yıla indirilerek beden eğitimi derslerine ve spora önem verilen program hayata geçirildi. Daha sonra Askerî idadilere öğretmen yetiştirmek üzere Mekâtib-i Askeriye bünyesinde “muavin hoca sınıfı” adıyla özel bir okul açıldı.³⁹

Ali Nizami Bey *Mekâtib-i Askeriye* görevinden sonra 10 Ağustos 1874'te Nafia Müsteşarlığı'na atandı. Mirliva Ali Nizami Bey Nafia Müsteşarlığı'na tayin edildiğinde müsteşarlık makamı açıkta bulunmaktaydı. Ali Nizami Bey'in tayin metninde yazdığına göre Ali Nizami Bey, Avrupa lisanlarına hâkim olması münasebetiyle bu makam için en uygun kişiydi. Müsteşar olarak atandıktan sonra maaşına beş bin kuruşluk bir artış yapılması da uygun görüldü.⁴⁰

Ali Nizami Bey'in Nafia Müsteşarı olarak görev süresinin kısa sürdüğü görülmektedir. Yaklaşık yedi ay sonra 5 Mart 1875'de *Rumeli Dîvân-ı Harbi* azalığına tayin edildi. Rumeli'deki bu görevi Ali Nizami Paşa'dan önce *Erkân-ı Harbiye* ikinci reisi olan Necip Paşa yürütmekteydi. Necip Paşa'nın farklı görevlerindeki yoğunluğundan dolayı Rumeli Dîvân-ı Harbi azalığına Ali Nizami Paşa'nın atanması uygun görüldü.⁴¹ Kurulan Dîvân-ı Harb'in başkanlığına Namık Paşa, azalıklara Halim Bey, Zaptiye Nazırı Ahmet Hamdi, Erkan-ı Harbiye Reisi Mahmud ve Hasan Rüştü ve Ali Nizami Beylerin tayini ile Redif, Abdi, Saffet, Eşref, İşkodra Kumandanı Mahmud ve Ferik Hasan Sabri Paşaların yargılanmasına başlandı.⁴² Ali Nizami Bey buradaki görevinden sonra *Mekteb-i Mülkiye Nezareti* memurluğuna daha sonra ise Mekteb-i Sultani Müdürlüğü'ne getirilecektir.

38 Gülşah Eser, “Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, İstanbul, 2005, s. 159.

39 Abdülkadir Özcan, “Harbiye”, *DİA*, cilt XVI, İstanbul, 1997, s. 117.

40 BOA, İ. DH., 688/48008, 10 Ağustos 1874 (29 Temmuz 1290).

41 BOA, İ. DH., 780/63426, 5 Mart 1875 (21 Şubat 1290).

42 BOA, MB.İ., 38/83, 31 Temmuz 1877 (19 Temmuz 1293), Redif, Abdi, Saffet, Eşref, İşkodra Kumandanı Mahmud ve Ferik Hasan Sabri Paşaların yargılanması sonrasının nasıl devam ettiğine dair arşiv belgeleri istenilen bilgileri bizlere sunmamaktadır.

2. Ali Nizami Paşa'nın Müdürlük Görevleri

2.1. *Mekteb-i Osmanî*'nin İlk Müdürü Ali Nizami Paşa

1857 yılında Mekteb-i Osmanî'nin Paris'te kurulmasından önce Osmanlı Devleti mülki, askeri ve teknik kadrolarına getirilecek modern bilgilerle donanmış gençlerin yetişmesi için Avrupa'ya öğrenci göndermeye başlamıştı. Serasker Hüsrev Paşa 1830'da Sultan II. Mahmud'dan izin alarak kendi yetiştirdiği çocuklardan başarılı olanları Paris'e göndererek bu konuda bir ilki başardı.⁴³ Daha sonra Osmanlı Devleti resmi bir teşebbüsle 1834-1835 yıllarında Paris başta olmak üzere Viyana, Londra gibi Avrupa'nın farklı şehirlerine öğrenci göndermeye başladı.⁴⁴ Çeşitli Avrupa ülkelerinde dil eğitimi gören öğrencilerin gün geçtikçe sayılarının artması ve denetiminin zorlaşması sebebiyle 1855 yılında Mustafa Reşid Paşa'nın oğlu Mehmed Cemil Paşa aracılığıyla Mekteb-i Osmanî'nin Paris'te kurulmasına karar verildi. Türk ve Fransız yetkililerden oluşan yedi kişilik bir komisyon kuruldu. Bu komisyon okulun çalışmalarını düzenlemek, belirli tarihlerde öğrencileri imtihan etmek, müdür ve öğretmenlerden öğrenciler hakkında rapor almak, yetersiz öğrencilerin geri gönderilmesi ile ilgili bir rapor düzenleyerek Hariciye Nazırlığı'na ve Fransa Eğitim Bakanlığı'na bildirmekle görevlendirildi.⁴⁵ Özellikle Avrupa'nın farklı şehirlerinde eğitim gören gençlerin olmasına rağmen Paris'in tercih edilmesinin farklı sebepleri olduğu görülmektedir. Fakat burada görülen en dikkat çekici sebep hiç şüphe yok ki Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın daha önce Paris'te bir okul açmış olmasıdır.⁴⁶

Sultan II. Mahmud gibi yenilikçi bir devlet adamı olan Sultan Abdülmecid'in izni ve isteğiyle Mekteb-i Osmanî, o zamanki Paris şehrinin dışında bulunan Grenelle Mahallesi Vilolet Sokağı 53 numaralı binada Ekim 1857 yılında resmen açıldı. Paris'te bulunan öğrencilerin disiplinli ve kontrol edilebilir bir noktaya gelmesi için açılan Mekteb-i Osmanî'nin müdürlüğüne ise daha önce Viyana'da eğitim görmüş olan Ali Nizami Bey getirildi. Ali Nizami Bey Mekteb-i Osmanî'de müdür olmadan bir yıl önce Derviş Paşa ile birlikte Paris'e geldi.⁴⁷ Ali Nizami Bey gibi genç bir Osmanlı subayının burada müdür olarak görevlendirilmesinin nedeni belgelerde kesin olarak ifade edilmese de kendisinin Avrupa'da eğitim görmüş olması ve aynı zamanda Fransız diline hâkim olması sebebiyle tercih edildiği düşünülmektedir.

43 Erol, *a.g.e.*, s. 41.

44 Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, cilt 1-2, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, s. 454.

45 Metin Ziya Köse, "Mekteb-i Osmanî", *DİA*, Ek-2, Ankara, 2019, s. 241.

46 Ergin, *a.g.e.*, s. 454.

47 Mehmed Esad, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul, 1310, s. 66.

Ali Nizami Bey müdür olarak atanmasıyla kendisine 59 liralık bir maaş verildi.⁴⁸ Nizami Bey'in müdür olarak atanmasıyla Mekteb-i Osmanî'nin düzeninin hemen oturmadığı, bu sebeple belirlenen derslerin hemen başlamadığı görülmektedir. Bir yıl sonra okul müdürü Ali Nizami Bey'in çalışmaları neticesinde otuz dört ile kırk iki arasında değişen öğrencinin dersleri takip etmeye başladı. 1859 yılına gelindiğinde artık okulun öğrenci takibinin daha sistematik bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Ali Nizami Bey'in de içinde bulunduğu bir kurul öğrencilerin genel durumunu gösterir bir raporu 30 Mart 1859 yılında Hariciye Nazırı Fuad Paşa'ya göndermiştir.⁴⁹ Raporda başarısız öğrencilerin geri gönderilmesi gerektiği ve hangi öğrencilerin okula devam edebileceği detaylı bir şekilde ifade edilmektedir. 1860 yılına gelindiğinde Ali Nizami Bey hakkında tarih ve coğrafya hocası Edouard le Barbier'nin Denetim Komisyonu Başkanı'na yazdığı raporda dikkat çekici ifadeler yer almaktadır. Barbier'ye göre Ali Nizami Bey okulda kendisini Osmanlı sultanı gibi görmekteydi. Barbier raporunda, Ali Nizami Bey'in Denetim Komisyonu'na danışmadan kafasına göre öğretmen atayabileceğini, öğrencileri cezalandırmada tek yetkili olarak kendisini gördüğünü, öğrencilerin keyfi bir şekilde şube değişikliği yapabileceğini ve her gün derslere girip Türkçe konuşabileceğini düşünmekte olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰ Tarih ve coğrafya öğretmeni Barbier'nin raporunda öğrenciler için de benzer şikayetler söz konusudur. Öğrenciler arasında sürekli Türkçe konuşulduğunu, çalışma aşkının yerini ayaklanmanın aldığını yazmaktadır.⁵¹ Barbier'nin özellikle öğrenciler hakkındaki düşüncelerinde yanılmadığı komisyonun sınav raporlarında görülmektedir. Zira 1861'de yapılan bir sınavda sınav komisyonunun müsamahakâr tutumuna rağmen 17 dâhili öğrenciden ancak birinin iyi not aldığı geriye kalan 9 öğrenci geçer, diğer 7 öğrencinin orta veya zayıf hatta sıfır aldığı komisyon raporuna yazılmıştı.⁵²

Ali Nizami Bey samimi ve gayretli genç bir Osmanlı subayı olarak önemli bir görev olan Mekteb-i Osmanî müdürlüğü görevini yerine getirirken birtakım zorluklarla karşılaşmaktaydı. Her geçen gün artan öğrenci ve öğretmen masraflarının düzenli bir şekilde karşılanmadığı gönderilen raporlarda ifade edilmektedir. Bu-

48 Mehtap Ay, "Paris Mekteb-i Osmanisi'nin Kuruluş, Amaç ve İşlevi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2007, s. 44.

49 BOA, HR. İD., 1355/4, 30 Mart 1859 (18 Mart 1275).

50 Adnan Şişman, "Mekteb-i Osmanî", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, cilt 5, İstanbul, 1986, s. 87. Paris'te eğitim için bulunan öğrencilerin arasında binbaşı rütbesinde olan öğrencilerin olması sebebiyle Binbaşı rütbesindeki Ali Nizami Bey'in rütbesi albaylığa terfi ettirildi.

51 Şişman, *a.g.m.*, s. 109.

52 Şişman, *a.g.m.*, s. 110.

nun yanı sıra İstanbul'dan gelen öğrencilerin iyi bir elemenden geçmeden geldiği, 14-15 yaşındaki öğrencilerin seçilerek gönderilmesi gerektiği birçok kez ifade edilmesine rağmen 1862 yılında gelen öğrencilerin 18-19-20 hatta 21 yaşında olduğu belirtilmektedir.⁵³

Ali Nizami Bey Kasım 1863 tarihine kadar Mekteb-i Osmanî'nin müdürlüğüne devam etti. Daha sonra görevi Binbaşı Esad Efendi'ye teslim ederek 15 Aralık 1863 tarihinde İstanbul'a döndü.⁵⁴ Ali Nizami Bey neredeyse ilk resmi görevi sayılabilecek olan Mekteb-i Osmanî müdürlüğünde gayretli bir çalışma gösterdi. Mekteb-i Osmanî'nin eğitim süreci boyunca yaşanan aksaklıkları ortadan kaldırmak için çalışmalar yapılırsa da İstanbul'dan seçilip gönderilen öğrencilerin sistemli bir şekilde belirlenmemesi Paris'teki işleri zorlaştırmaktaydı.

2.2. Mekteb-i Sultanî Müdürlüğü

II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla birlikte Ali Nizami Paşa da devletin önemli kademelerinde görev almaya başladı. *Rumeli Divan-ı Harbi* azalığı görevinden sonra İstanbul'a dönen Ali Nizami Paşa önce 4 Mart 1877'de ferikliğe yükseltildi.⁵⁵ Bu tarihten sonra da Mekteb-i Mülkiye Nezareti'ne memur olarak tayin edildi.⁵⁶ Sultan II. Abdülhamid'in 2 Şubat 1877 yılında *Mekteb-i Mülkiye* esaslarında yapmış olduğu değişimden sonra, Mülkiye'nin Mekteb-i Sultanî'nin üzerinde yer alacak bir yüksekokul olarak yeniden düzenlendi. Aynı zamanda Ali Nizami Paşa'yı da Mekteb-i Sultanî'nin müdürü olarak görevlendirdi.⁵⁷ Ali Suavi yerine göreve getirilen Ali Nizami Paşa müdür olarak tayin edildiğinde kendisinin 6 bin kuruş maaş alması uygun görüldü. Aynı zamanda askeri rütbesi sebebiyle 3 bin kuruş daha ek ödeme almasına karar verildi.⁵⁸

1878 yılı başında Ali Nizami Paşa'nın müdür olarak görev yaptığı idari kadroda müdür yardımcısı olarak Mösyö D'Hollys yer almaktaydı. İdari kadroda yer alan diğer isimler ise Dahiliye Müdürü Mehmed Efendi, Muhasebeci Baha Bey, Muhasebeci Muavini Rıfat Bey, Sandık Emimi Emin Efendi, Tahrirat Kâtibi Kadri Bey, Masraf Kâtibi Kalavas Efendi ve Tabip Ferdinan Beylerdi.⁵⁹

53 BOA, MB.İ., 17/158, 3 Temmuz 1862 (21 Haziran 1278).

54 L. Richard Chambers, "Notes on the Mekteb-i Osmanî in Paris, 1857-1874", *Beginning of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century*, ed. by W. Polk - R. Chambers, Londra, 1968, s. 315;

55 BOA, İ. DH., 742/60672, 4 Mart 1877 (22 Haziran 1293).

56 BOA, C. MF., 98/4861, 5 Mart 1877 (23 Haziran 1293).

57 BOA, MB.İ., 42/10, 9 Aralık 1877 (28 Teşrinievvel 1293).

58 BOA, MF.MKT., 52/1, 12 Aralık 1877 (30 Teşrinisani 1293).

59 Vahdetin Engin, *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultanî*, İstanbul, Galatasaraylılar Derneği, 2003, s. 110.

Ali Nizami Paşa'nın müdür olarak görev yaptığı süre içerisinde okul ciddi bir sorun ile mücadele etmekteydi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) devlete yüklemiş olduğu ağır mali yükün altından kalkabilmek için her noktada tasarruf tedbirleri uygulanmaya çalışılıyordu. Bu tasarruf tedbiri uygulamasından Mekteb-i Sultanî'nin personeli de nasibini almıştı. Daha önce maaşlarını madeni para ile alan personele bundan sonra maaşlarının kâğıt para ile ödeneceği bildirildi. Fakat kâğıt paranın mevcut ekonomik durumunda sürekli olarak değer kaybetmesi sebebiyle hocalar bu uygulamaya tepki gösterdi. Bu uygulamanın gündeme gelmesinden sonra özellikle okulda görevli olan yabancı hocaların tepki gösterdiği, otuz beş kişilik imzalı bir dilekçe vererek maaşlarının kaime ile ödenmesi durumunda istifa edeceklerini dile getirdiği görülmektedir. Öğretmenlerin bu tepkisi sonrasında maaşlarının madeni para olarak ödenmesi geleneğinin devam etmesine karar verildiği, fakat okulda görev alan hademeler ve kontratsız çalışan diğer personellerin maaşlarının kaime ile ödenmesinin kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır.⁶⁰

Ali Suavi'den sonra Mekteb-i Sultanî müdürlüğüne Türk ve Müslüman olarak atanan kişi Ali Nizami Paşa'dır. Ali Nizami Paşa Mekteb-i Sultanî müdürü olarak yaklaşık dört ay gibi kısa bir süre görev yaptı. Ali Nizami Paşa, Ali Suavi'nin Mekteb-i Sultanî'nin idaresinde yapmış olduğu değişikliklerin incelenmesi için oluşturulan bir komisyonun başına atandığı ve komisyonun çalışma sonrasında uzun bir rapor hazırladığı görülmektedir. Dört ay kadar kısa bir süre görev yapan Ali Nizami Paşa öğretmen maaşlarının ödemesinde yapılması düşünülen değişikliğe karşı çıkmış, göreve devam etmemiştir. Devletin zor zamanlardan geçtiği bu yıllarda okulun sık sık müdür değiştiriyor olması da kurum istikrarını etkilemektedir. 1878 yılında sadece beş öğrencinin Mekteb-i Sultanî'yi bitirebildiği görülmektedir.⁶¹

3. Ali Nizami Paşa'nın Farklı Komisyonlardaki Görevleri

Teftiş-i Umumi-i Askeri Komisyonu 93 Harbi'nin sona ermesinden sonra 21 Aralık 1879 tarihinde Sultan II. Abdülhamid tarafından askeri konularda öncelik hakkını elinde tutabilmek amacıyla kuruldu. Teftiş-i Umumi-i Askeri Komisyon'un kurulmasını kabul eden nizamname, Tensikat-ı Askeri Komisyonu tarafından altı madde olarak düzenlendikten sonra Meclis-i Vükela tarafından bazı düzetmeler yapılarak amaç, kapsam ve görevleri belirlendi. Komisyon toplam on kişiden oluşacak, on kişinin sekizi harbiye ikisi bahriyeden seçilecekti.⁶²

60 Engin, *a.g.e.*, s. 111.

61 *Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultanî) (1868-1968)*, İstanbul, Gün Matbaası, 1974, s. 30.

62 BOA, Y. EE., 80/43, 30 Aralık 1877 (18 Kanunuevvel 1293).

Ali Nizami Paşa, Mekteb-i Sultanî müdürlüğü görevinden sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından Teftiş-i Askeri Komisyon azalığına yukarıda ifade ettiğimiz on kişiden biri olarak görevlendirildi. Sultan II. Abdülhamid'in elindeki isim listesinden belirlediği kişiler arasında komisyon azası olarak Ali Nizami Paşa da bulunuyordu.⁶³ Komisyonun kurulmasıyla birlikte bu göreve atanan 10 kişinin maaşına da zam yapıldı. Ali Nizami Paşa'nın 8.333 kuruş olan feriklik maaşına 1667 kuruş daha zam yapılarak alacağı maaş 10.000 kuruşa yükseltildi.⁶⁴

Teftiş-i Askeri Komisyonu gerekli görülen düzenlemeler yapıldıktan sonra çalışmalarına başladı. Komisyonun çalışma biçiminde farklılıklar olduğu görülmektedir. Komisyon Sultan II. Abdülhamid'in istediği konularda inceleme ve araştırma yaparak ilgili makamlara araştırmasının sonuçlarına dair bilgiler verirken, diğer taraftan sultanın danışma kurulu veya bakanlık gibi çalıştığı görülmektedir.⁶⁵ Ali Nizami Paşa'nın Teftiş-i Askeri Komisyon azalığı görevi Ahmed Muhtar Paşa'nın yeni komisyon başkanı seçildiği dönemde de devam etti. Bu dönemde Teftiş-i Askeri Komisyonu'nun kurumsallaşması konusunda önemli adımlar atıldı. Ali Nizami Paşa bu ikinci dönemde çok fazla görev almayarak Sultan II. Abdülhamid tarafından 11 Temmuz 1880'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi (Seraskerliğin Kurmay Başkanlığı) olarak atandığı görülmektedir.⁶⁶ Ali Nizami Paşa'ya aynı zamanda müşirlik (mareşal) rütbesi ve birinci rütbeden Mecidi nişanı verildi.⁶⁷ Harbiye nazırından sonra Osmanlı Ordusu'ndaki en yüksek askere verilen unvanın Ali Nizami Paşa'ya verilmiş olması Sultan II. Abdülhamid'in kendisine ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından da önemlidir.

63 Âdem Ölmez, "Askerî Teftiş Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, cilt 43, 2012, s. 119; Birinci Reis İsmail Hakkı Paşa, İkinci Reis Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa atandı, azalığa Ali Nizami Paşa dışında Hafız Paşa, Mirliva Rıza Paşa, Miralay Ahmet Ratıp Bey ve Miralay Muzaffer Bey getirildi. Faiz Bey, Sami Bey ve Emin Bey de kâtip olarak atandı. Bu komisyonda görev alacak kişilerin vasıtasız bir şekilde sultanın emri altında bulunacak olması da önemlidir.

64 BOA, MB.İ., 59/102, 3 Şubat 1880 (22 Kanunusani 1295), BOA, MB.İ., 59/173, 11 Şubat 1880 (30 Kanunusani 1295).

65 Ölmez, *a.g.m.*, s. 121.

66 BOA, MB.İ., 62/118, 11 Temmuz 1880 (29 Haziran 1296). Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti, Osmanlı Devleti'nde 1880-1922 yılları arasında, görev ve sorumluluk bakımından 1880-1908 yılları arasında Seraskerlik makamına bağlıdır. 1908-1922 yılları arası da ise Harbiye Nazırlığına bağlıdır.

67 BOA, MB.İ., 62/118, 11 Temmuz 1880 (29 Haziran 1296), BOA, İ. DH., 812/65600, 17 Ağustos 1880 (5 Ağustos 1296), BOA, MB.İ., 63/65, 26 Temmuz 1880 (14 Temmuz 1296), Hüseyin Hüsnü Paşa'nın da aynı belgede Serasker olarak atandığı görülmektedir.

Ali Nizami Paşa göreve geldikten bir ay sonra basur rahatsızlığı geçirdi. Kısa bir süre tedavi olan Ali Nizami Paşa'yı Mavroyani Efendi ile Yaver Arif Bey ziyaret ederek paşanın kısa sürede düzeldiğini ve görevine başlamak için gün saydığını ifade ettikleri görülmektedir.⁶⁸ Sultan II. Abdülhamid, bu sürecin ardından Ali Nizami Paşa'yı Şura-yı Devlet Reisi Server Paşa'yla birlikte 93 Harbi sonrasında Yunanistan'la oluşan sınır sorununu düzeltmesi için görevlendirdi.⁶⁹ Bu komisyon, 93 Harbi ardından Berlin Kongresi'ne Rusya'nın itirazına rağmen katılan Yunan delegesinin Osmanlı sınırları dâhilindeki Tesalya, Epir ve Girit'in kendilerine verilmesini talep etmesi üzerine Sultan II. Abdülhamid tarafından oluşturdu; üyeleri de Server Paşa, Ali Nizami Paşa, Ahmed Muhtar Paşa ve Artin Efendi'den ibaretti.⁷⁰

Ali Nizami Paşa'nın da içinde bulunduğu komisyon Yunanistan ile sınır tespiti çalışmalarına başladı. 1879 yılında başlayan komisyon çalışmaları İstanbul ve Berlin'de devam etti. Tesalya Müslümanlarının girişimlerine rağmen 24 Mayıs 1881 yılında İstanbul'da on dört madde üzerinden nihai antlaşma imzalandı.⁷¹

Ali Nizami Paşa Yunan hududunun belirlenmesi için oluşturulan komisyon-daki çalışması sona erdikten iki ay sonra 9 Haziran 1881 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından Tensikat-ı Askeriye Teftiş-i Umumi Komisyon Azalığı'na atandı.⁷² Bu göreve atanmasıyla birlikte II. Abdülhamid tarafından Mısır'da yaşanan gelişmeleri soruşturması için görevlendirildi.

3.1. Mısır'daki Ahmed Urabi Paşa İsyanı Sonrası Soruşturma İçin Ali Nizami Paşa'nın Görevlendirilmesi

Ali Nizami Paşa, II. Abdülhamid tarafından değer gören bir devlet adamıydı. Onun görüş ve düşüncelerine önem vermesinin yanı sıra devletin en önemli sorunlarının çözümünde kendisini görevlendiriyordu. Bu görevlerden bir tanesi de Ahmed Urabi Paşa'nın Mısır'da yaratmış olduğu karışıklıkların çözülmesiydi. II. Abdülhamid'in Mısır'ın yönetimini değiştirmeye dair bazı düşünceleri vardı. Bu düşüncelerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini anlamak ve aynı zamanda mevcut sorunları ortadan kaldırmak adına 6 Ekim 1881 yılında Ali Nizami Paşa'nın başında olduğu bir heyeti Mısır'a gönderdi.⁷³ Sultan II. Abdülhamid, Ali Nizami

68 BOA, Y.. PRK.BŞK., 4/28, 11 Aralık 1880 (29 Teşrinisani 1296).

69 BOA, MB.İ., 72/159, 4 Mart 1881 (22 Haziran 1297).

70 *Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi*, İstanbul, 1298, s. 164-173.

71 *Muahadat Mecmuası*, cilt V, İstanbul, 1300, s. 142-149.

72 BOA, MB.İ., 77/58, 9 Haziran 1881 (28 Mayıs 1297).

73 Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diploması Savaşı*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 49.

Paşa'nın başında bulunduğu heyeti göndermesindeki amaç Hıdiv Tevfik Paşa'yı görevden alarak yerine yeni bir hıdiv görevlendirmektir.⁷⁴

Ali Nizami Paşa, Hıdiv Tevfik Paşa ile Kahire'de görüşmesinden sonra Mısır'daki sorunun kaynağını araştırmak için çalışmalarına başladı. Ali Nizami Paşa bu sorunu iki konuya ağırlık vererek araştırıyordu. Bu konulardan bir tanesini yabancıların Mısır'ın içişlerine müdahale edip etmediği diğerini ise Mısır'daki kavmiyetçilik meselesi oluşturuyordu. Ali Nizami Paşa yapmış olduğu çalışmalar neticesinde yabancıların Mısır'ın iç işlerine müdahale ettiğini ve bu müdahalelerden hem halkın hem de Hıdiv'in rahatsız olduğunu ifade ediyordu. Ali Nizami Paşa, Hıdiv Tevfik Paşa ile görüşmesinde Sultan II. Abdülhamid'in saray ile doğrudan iletişim kurması için Hıdiv Tevfik Paşa'dan bir temsilci istediğini de ilettili. Tevfik Paşa bu konuda "Kapı Kethüdası" Sabit Paşa'yı İstanbul'a göndereceğini ifade etti.⁷⁵

Ali Nizami Paşa, Hıdiv Tevfik Paşa ile görüştüktan sonra Mısır hükümetini kuran Muhammed Şerif Paşa ile de görüşerek mevcut olayların önlenmesi için ne gibi tedbirler aldığını öğrenmek istedi. Şerif Paşa askerler için yeni bir düzenleme yapılacağını, bu sayede olayların durulacağını ve iç huzurun sağlanacağını ifade etti. Ali Nizami Paşa, Şerif Paşa'yı dinledikten sonra kendisine özellikle yapılacak çalışmaların yabancıları da ikna etmesini bu sayede geri çekilmelerinin sağlanması gerektiğini ifade etti. Kavmiyetçi düşüncelerin Mısır'a fayda vermeyeceğini ifade eden Paşa, Mısır'ın çıkarlarının Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan geçtiğini vurguladı.⁷⁶

Ali Nizami Paşa sadece Hıdiv Tevfik Paşa ve Şerif Paşa ile görüşmek istemiyordu. Olayların çıkış noktasındaki askerlerle ve aynı zamanda Mısır'da söz sahibi olan Mısır elitleri ile de görüşmeler yapmak istiyordu. Olayların merkezinde olan Urabi Paşa'nın Mısır Hıdivi Tevfik Paşa tarafından Kahire'den uzaklaştırılmış olması kendisi ile görüşmeyi imkânsız kılmıştı. Urabi Paşa'nın Kahire'den uzaklaştırılması Ali Nizami Paşa'nın şüphelenmesine sebep oldu. Fakat buna rağmen Ali Nizami Paşa, İkinci Alay Merkezi ve Dîvân-ı Harb Merkezi Kasr-ı Nil'i ziyaret ederek askeri yetkililerle görüşmeyi tercih etti. Burada Hıdiv'e ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalınması konusunda bir konuşma gerçekleştirdi. Buradaki konuşmasından sonra Mısır elitleri ile görüşmeler gerçekleştirmeye başladı. El-Ezher Üniversitesi Şeyhi, Nakibü'l-Eşraf ve Maliki Şeyhi Muhammed Aliş'i ziyaret ederek Mısır'da yaşanan olaylar hakkında bilgi aldı.⁷⁷

74 BOA, Y. PRK.MK., 1/46, 7 Ekim 1881 (25 Eylül 1297).

75 Kızıltoprak, *a.g.e.*, s. 50.

76 Kızıltoprak, *a.g.e.*, s. 51.

77 Ragıb Raif - Rauf Ahmed, *Mısır Meselesi*, İstanbul, Matbaayı Amire, 1334, s. 63-64.

Ali Nizami Paşa'nın Mısır'daki olayların sebebini araştırmak için yapmış olduğu çalışmalar İngiliz ve Fransızları rahatsız etti. İngiltere ve Fransa, Sultan II. Abdülhamid'den Ali Nizami Paşa heyetinin geri çağırılmasını istediler ve heyetin geri çağırılmasını sağlamak için İskenderiye'ye savaş gemilerini gönderme kararı aldıklarını açıkladılar. İngiltere ve Fransa savaş gemilerinin İskenderiye'ye doğru yolu çıkması üzerine Ali Nizami Paşa ve heyeti 15 Ekim 1881'de çekilen telgraf-la geri çağırıldı.⁷⁸

Ali Nizami Paşa ve heyetinin bölgede yapmış olduğu çalışmalar büyük önem arz etmekteydi. Sultan II. Abdülhamid Hıdiv Tevfik Paşa'yı görevden almak ya da Mısır'a verilen ayrıcalıkların kaldırılmak düşüncesindeydi; fakat Ali Nizami Paşa bu durumun Osmanlı Devleti'ne faydadan çok zarar getireceğini öngörüyordu. Diğer taraftan Ali Nizami Paşa İngiltere'nin ticari çıkar peşinde olduğunu, bu sebeple Mısır'daki hadiseleri dindirmekten yana olduğunu düşündüğünü ifade etmekteydi. Oysaki Mısır'daki karışıklıkların çıkış noktasında İngilizler yer almaktaydı. Urabi Paşa'nın kavmiyetçi düşünceleri, Halim Paşa ile haberleşmesi sonucunda onun tahrik ve teşvikleri sonucunda olayların çıktığı anlaşılmaktadır. İngilizler'in arzusu Mısır'da oluşabilecek bir kargaşada kontrolü sağlayabilmektir.⁷⁹

Ali Nizami Paşa görevini tamamlayıp İstanbul'a döndükten sonra Mısır Hıdivi Tevfik Paşa, Ali Nizami Paşa ve heyetti diğer kişilere hediye alınması için toplamda beş bin İngiliz lirasını İstanbul'a gönderdiği görülmektedir. Bu hediyeden anlaşılacağı üzere Ali Nizami Paşa ve beraberindeki heyetin çalışmalarından Hıdiv Tevfik Paşa memnun kalmıştı.⁸⁰ Ali Nizami Paşa yapmış olduğu detaylı çalışmadan sonra Urabi Paşa da İstanbul'a bir telgraf çekerek Mısır ordusu ve halkının sultana sadık olduğunu hatta buna Ali Nizami Paşa'nın da şahitlik edeceğini dile getirmekteydi.⁸¹ Fakat Hıdiv Tevfik Paşa'nın idaresinden ordu ve halkın memnun olmadığını bu sebeple ordu içerisinde huzursuzlukların olduğunu ifade ettiği görülmektedir.⁸²

Ali Nizami Paşa'nın Mısır'daki yapmış olduğu detaylı çalışmalar sorunun ne olduğunu ve nasıl çözümlenmesi gerektiğini ortaya koyuyordu. Fakat İngiltere ve Fransa'nın Ali Nizami Paşa ve heyetin geri çağırılması yönündeki baskıları

78 Kızıltoprak, *a.g.e.*, s. 52.

79 Mehmed Hocaoglu, *II. Abdülhamid'in Muhturaları*, İstanbul, Kamer Yayınları, 1998, s. 172.

80 BOA, Y. EE., 128/62, 19 Ekim 1881 (7 Teşrinievvel 1297), Hıdiv Tevfik Paşa, Ali Fuad Bey'e iki bin, Kadri Efendi'ye bin, Ali Nizâmî Paşa'ya iki bin İngiliz lirası hediye gönderildiğinden kendilerine bu paralarla birer hediye almaları istendi.

81 BOA, Y. EE., 116/11, 7 Mart 1882 (23 Şubat 1297).

82 BOA, Y. EE., 116/5, 23 Mayıs 1882 (11 Mayıs 1298).

Paşa'nın bölgede kalıcı bir çözüm bulma çabalarına engel oldu. Ali Nizami Paşa sonrasında Derviş Paşa heyetinin de Mısır için gerekli olan çalışmaları yaptığı görülmektedir. Fakat İngilizler'in mutlak manada istediği şey Hıdiv üzerinden Mısır'ın kontrolünü sağlayabilmektir. Urabi Paşa'nın yabancılara karşı ayaklanmasını fırsat bilen İngilizler 15 Temmuz 1882 yılında Mısır'ı topa tutarak işgal etti. Bu tarihten sonra Sultan II. Abdülhamid İngilizleri Mısır'dan çıkarmak için bir dizi diplomatik görüşmeler başlattı. Ali Nizami Paşa, Mısır'ın geri alınması için Sultan II. Abdülhamid'in yürüttüğü bu diplomatik görüşmelerin merkezinde yer aldı.

4. Ali Nizami Paşa'nın Almanya'daki Fevkalade Elçilik Görevi

İngiltere'de William E. Gladstone'nun iktidara gelmesinin ardından, İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçti. Bunun yanında, Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi bu devletin de artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olmadığını gösteriyordu. Avrupa'da birliğini yeni tamamlamış olan Prusya, II. Abdülhamid için Osmanlı Devleti'ni içine düşmüş olduğu bu yalnızlıktan kurtarmak için görünen en iyi tercihti. Her ne kadar Prens Bismarck özellikle Berlin Kongresi'nde açık bir şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı cephe almış olsa da onun da Osmanlı Devleti'ne karşı fikirleri zaman içerisinde değişmişti.⁸³ Bismarck da değişen Avrupa siyaseti içinde Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer alması gerektiğini düşünüyordu. Bismarck'ın Almanya siyasetinde Osmanlı Devleti lehine yaratmış olduğu bu sıcak havadan II. Abdülhamid hiç fırsat kaybetmeden yararlandı. Diplomatik yalnızlıktan bir şekilde kurtulması gerektiğini bilen II. Abdülhamid hemen harekete geçerek Alman İmparatoru II. Wilhelm'e nişan vermek üzere bir fevkalade elçilik heyetini Berlin'e göndermeye karar verdi. Sultan II. Abdülhamid için bu yakınlaşma, yalnızlıktan kurtulmasının yanında Mısır'ı işgal eden İngiltere için destek arayışı da içeriyordu. Nişanın ilk olarak Berlin Sefareti aracılığıyla verilmesi düşünülse de Alman Dışişleri'nin sıcak bakmamasından dolayı bundan vazgeçilerek Ali Nizami Paşa başkanlığında oluşturulan bir heyetin Berlin'e gönderilmesi kararlaştırıldı.⁸⁴ II. Abdülhamid tarafından Ali Nizami Paşa'nın başkanlığında, Mabeyn Kâtipleri'nden Reşid Bey, Osman Nizami Bey ve bir maiyet subayı da elçilik heyeti içerisinde nişan takdim etmek üzere 25 Kasım 1881'de Berlin'e gönderildi.⁸⁵

83 Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 32, İstanbul, 1979, s. 484.

84 BOA, MB.İ., 85/38, 18 Kasım 1881 (6 Teşrinisani 1297).

85 Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa Hayatı, İntiharı, Yazıları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s. 110; *Emekli Sandığı Arşivi, Osman Nizami Doğanlı Dosyası, A.*

Alman imparatoruna takdim edilecek nişanın Ali Nizami Paşa ile gönderileceğine dair Hariciye Nezareti Berlin Sefareti'ni bilgilendiren bir telgraf gönderdi.⁸⁶

Elçilik heyeti içerisinde Harbiye Mektebi'ni yeni bitirmiş olan Osman Nizami Bey'in yer almasında, babası olan ve aynı zamanda elçilik heyetinin başkanlığını yürüten Ali Nizami Paşa'nın etkisi vardı. Osman Nizami Bey'in yeni mezun bir asker olarak böyle önemli bir elçilik heyeti içerisinde yer alması ilerleyen dönemlerde alacağı görevler için çok büyük önem teşkil etmekteydi. Daha sonraki süreçlerde de babası Ali Nizami Paşa, farklı elçilik görevleri için oğlu Osman Nizami Bey'i elçilik heyetlerine dâhil edecekti.⁸⁷

5 Aralık 1881'de Ali Nizami Paşa başkanlığındaki heyet, sarayda yapılan bir törenle nişanı, Alman İmparatoru I. Wilhelm'a takdim etti. Daha sonra Ali Nizami Paşa hazırladığı konuşma metnini okudu.⁸⁸ Ali Nizami Paşa'nın yapmış olduğu konuşmadan ve kendisine verilmiş olan nişandan duyduğu memnuniyeti dile getiren İmparator, Osmanlı Devleti ile ilişkilerin daha iyi bir noktaya gelmesi için başvekiline emir verdiğini belirtti.⁸⁹ İlk temasların ardından Ali Nizami Paşa başkanlığındaki heyeti imparatoriçe kabul etti. İmparator ve İmparatoriçe tekrar II. Abdülhamid'in göndermiş olduğu bu nişandan dolayı duymuş oldukları memnuniyeti dile getirerek heyete teşekkürlerini ifade etti.⁹⁰

Ali Nizami Paşa, imparator ve imparatoriçe ile yapmış olduğu görüşmeler sonrasında Prens Otto von Bismarck ile de bir görüşme yaptı. Bu görüşmeleri bir rapor hâlinde II. Abdülhamid'e takdim etti. Prens Bismarck görüşmede Ali Nizami Paşa ile önemli konuları konuştu. Prens, II. Abdülhamid'in Meclis-i Me-

Tasnif No: 13284; BOA. Y.A. HUS. 169/24, 7 Aralık 1881 (25 Teşrinisani 1298).

86 BOA, MB.İ., 85/38, 18 Kasım 1881 (6 Teşrinisani 1297).

87 BOA, İ.DH. 1135/88625, 7 Mayıs 1889 (25 Nisan 1305).

88 BOA, HR. TO. 31/25 Lef 1, 5 Aralık 1881 (24 Teşrinievvel 1297), Tören öncesinde imparatorun teşrifatçısı önderliğinde bir heyet, Ali Nizami Paşa ve beraberindeki heyeti alarak saraya götürdü. Osmanlı sefaret heyeti, saray erkânı tarafından karşılandıktan sonra imparatorun huzuruna çıkarıldı. Reşid Bey'in tutmuş olduğu nişan, Ali Nizami Paşa tarafından İmparator I. Wilhelm'a takdim edildi.

89 BOA, HR. TO. 31/25 Lef 2, 5 Aralık 1881 (24 Teşrinievvel 1297).

90 BOA, Y.PRK. EŞA. 3/8 Lef 18-26, 31 Ocak 1882 (19 Kanunusani 1297); BOA, Y.PRK. NMH. 2/24 Lef 7-14, 20 Şubat 1882 (8 Şubat 1297). İlk olarak Ali Nizami Paşa, ardından da Sadullah Paşa bir konuşma yaptı. İmparatoriçenin yanından ayrıldıktan sonra başka bir salonda elçilik heyetine imparator tarafından nişanlar takdim edildi. Daha sonra imparatorun tertip ettiği yemeğe geçildi. İmparatorun sağına Ali Nizami Paşa soluna İmparatoriçe oturdu. Sadullah Paşa, İmparatoriçenin yanında, Reşid Bey ise Dışişleri Bakanı Kont Hatzfeldt'in yanında oturdu. Osman Nizami Bey de yemekte bulunmuş, rütbesi ve heyetteki önemi sebebiyle sofrada münasip bir yerde oturmuştur.

bûsân'ı kapatmakla ne kadar doğru bir karar verdiğini, bu parlamentonun Osmanlı'ya faydadan çok zarar getireceğini dile getirdi. Sultanın devlet işlerine Türk ve Müslüman olmayan kimseleri dâhil etmemesi gerektiğini, güvendiği Türkler'in dışındaki her topluluğun kendi menfaatleri doğrultusunda çalıştığını söyledi.⁹¹ Ali Nizami Paşa, Osmanlı Devleti'nin yalnızlığından bahsettikten sonra sultanın bu yalnızlığını öteden beri dost gördüğü Almanya Devleti ile kuracağı iyi ilişkiler yoluyla gidereceğini ifade etti. Bismarck ise bu ilişkilerin kurulabilmesi için Osmanlı Devleti'nin öncelikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile anlaşması gerektiğini ifade etti.⁹²

Bismarck daha sonra Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine karşı uygulaması gereken siyaset üzerine Ali Nizami Paşa ile uzun uzun konuştu. Fransa ile şimdilik iyi geçinilmesi gerektiğini, Tunus meselesinin hâlli için sabırla fırsat beklenilmesinin lüzumlu olduğunu, İngilizler'in Mısır'daki Osmanlı nüfuzundan rahatsız olmadığını fakat oranın başka bir devletin eline geçmesinden İngilizler'in Mısır'ı işgal edebileceğini dile getirdi. Rusya'dan şu an için Osmanlı Devleti'ne karşı bir hareket beklemediğini dile getiren Bismarck, Osmanlı Devleti'nin yine de Rusya'ya karşı tedbiri elden bırakmamasını söyledi.⁹³ Bismarck, Avrupa devletlerinin ahvalinden bahsettikten sonra Anadolu'da Ermeniler lehine yapılması gereken ıslahata değindi, İngilizler'in ağızlarını kapatmak için bu bölgeye II. Abdülhamid'in güvendiği Türk ve Müslüman bir valiyi ataması gerektiğini vurguladı. Prens, bunun yanı sıra İngiltere'de bulunan birkaç gazetenin yazarı kazanılır ve Anadolu'daki Ermeni meselesinin aslı İngiliz gazetelerinde bu yazarların kaleminden verilirse durumun kontrol altına alınmasının kolaylaşacağını dile getirdi.⁹⁴

Yukarıda belirttiğimiz üzere, Bismarck, Ali Nizami Paşa ile görüşmesinde Osmanlı Devleti'nin Almanya ile dostluk ilişkilerini geliştirmek istiyorsa Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile anlaşması gerektiğini dile getirmişti. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında Bosna Hersek sorunu olmasına rağmen heyetin Viyana'ya geçip temaslarda bulunması için emir verdi. Heyet, 20 Aralık 1881'de imparator I. Franz Joseph ile son bir görüşme yaptıktan sonra Viyana'ya geçerek burada diplomatik temaslarda bulundu.⁹⁵

91 BOA, Y.EE. 7/5 Lef 1-5, 20 Mayıs 1882 (8 Mayıs 1298).

92 BOA, Y. EE. 7.5 Lef 1-5, 20 Mayıs 1882 (8 Mayıs 1298).

93 BOA, Y.EE. 7/5 Lef 1-5, 20 Mayıs 1882 (8 Mayıs 1298).

94 BOA, Y.EE. 7/5 Lef 1-5, 20 Mayıs 1882 (8 Mayıs 1298).

95 BOA, Y.A. HUS. 169/32 Lef 1-18, 29 Ocak 1882 (17 Kanunusani 1297).

Heyetin sadece Berlin'e gideceği düşünüldüğü için ona göre bir yol harcırahı tahsis edildiği görülmektedir. Görüşmeler için Viyana'ya geçmelerine karar verildikten sonra *Bank-ı Osmanî* vasıtasıyla heyete para havale olunmasına karar verildi.⁹⁶ Viyana'daki temaslarda heyetin içerisinde Osman Nizami Bey de bulunuyordu. Hiç şüphe yok ki babası Ali Nizami Paşa yapmış olduğu ikili temaslarda elde etmiş olduğu bilgi ve tecrübeyi oğlu Osman Nizami Bey ile paylaştı. Bu elçilik heyeti içerisinde bulunmuş olması, daha sonraki süreçte burada beş yıl boyunca sürdüreceği Berlin elçilik görevinde alacağı kararları ve kuracağı ikili ilişkileri de etkilemiş olmalıdır.

Elçilik heyeti öncelikle 26 Aralık 1881'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hariciye Nazırı ve Başvekili Kont Gustav Kalnoky ile görüştü.⁹⁷ 30 Aralık 1881'de İmparator Franz Joseph, elçilik heyetini sarayda vermiş olduğu bir yemek ile kabul etti. Bu yemek esnasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ileri gelen politikacıları, devlet ricali ve hanedan üyeleri hazır bulundu.⁹⁸ İmparator konuşmasında bu elçilik heyetinden çok memnun kaldığını, ilişkilerin iyileştirilmesi gerektiğini vurguladı. Ali Nizami Paşa da Osmanlı Devleti'nin Almanya ile ilişkilerini geliştirme gayreti içinde olduğunu, aynı şekilde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile de geliştirmeyi istediğini ifade etti. Bosna-Hersek konusunda halkın II. Abdülhamid'e şikâyetlerde bulunduğunu, İmparatorun emirlerine uymayan askerleri bu bölgede değiştirmesi gerektiğini, sultanın buradaki halkın sorunlarına duyarsız kalamayacağını vurguladı. İmparator, Ali Nizami Paşa'ya Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hükümetinin sultanın hukukunu korumaya çalıştığını ve oradaki halka adalet ile muamele olunacağını bildirdi.⁹⁹

Ali Nizami Paşa başkanlığındaki fevkalade elçilik heyeti hem Almanya'da yapmış olduğu temaslarda hem de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki temaslarda olumlu görüşmeler yaptı. Her iki devlet de Osmanlı Devleti ile kurulması düşünülen ittifaka sıcak bakmaktaydı. Osmanlı Devleti'ni Avrupa devletleri nezdinde zor durumda bırakan konularda Osmanlı Devleti'nden yana tavır alacaklarını dile getirildi.¹⁰⁰ Ali Nizami Paşa ve beraberindeki heyet İstanbul'a döndükten sonra Almanya'daki diplomatik temaslarda göstermiş olduğu başarılarından dolayı Ali Nizami Paşa'ya birinci rütbeden *Nişan-ı Âli Osman*'i verildiği görülmektedir.¹⁰¹

96 BOA, MB.İ., 86/142, 26 Kasım 1881 (14 Teşrinisani 1297).

97 BOA, Y.A. HUS. 169/32 Lef 1-18, 29 Ocak 1882 (17 Kanunusani 1297).

98 BOA, Y.A. HUS. 169/32 Lef 1-18, 29 Ocak 1882 (17 Kanunusani 1297).

99 BOA, Y.A. HUS. 169/32 Lef 1-18, 29 Ocak 1882 (17 Kanunusani 1297).

100 Akyıldız, *a.g.m.*, s. 113.

101 BOA, MB.İ., 86/151, 27 Kasım 1881 (15 Teşrinisani 1297).

5. Ali Nizami Paşa'nın İngiltere'deki Fevkalade Elçilik Görevi

Mısır, Temmuz 1882 yılında İngilizler tarafından işgal edilince II. Abdülhamid diplomatik olarak çözüm arayışlarına başladı. İngilizler'in Mısır işgali öncesinde bölgedeki huzursuzluğu ortadan kaldırmak ve bölge halkının Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını artırmak için Ali Nizami Paşa görevlendirildi.¹⁰² Fakat İngilizler'in ve Fransızlar'ın baskısı sonucu II. Abdülhamid, Ali Nizami Paşa'yı Mısır'dan geri çağırmak zorunda kaldı. Nihayetinde İngilizler'in bölgedeki baskıları sonucu Urabi Paşa etrafında toplanan Mısır kuvvetleri İngilizler'e karşı ayaklandı. İskenderiye Limanı'nda hazır bekleyen İngiliz savaş gemileri, bunu fırsat bilerek İskenderiye şehrini ve kalesini topa tuttu. Bundan sonra 13 Eylül 1882'de Urabi Paşa komutasında Mısırlılar, Kahire yakınlarındaki Tellülkebir'de İngilizlere mağlup olunca İngilizler Mısır'ı fiilen işgal etti.¹⁰³

İngilizler, Mısır'ı bir oldubittiyle işgal edince II. Abdülhamid, Avrupa kamuoyunda bu işgalin haksızlığını dile getirmek ve Avrupa devletlerinden destek almak için çeşitli Avrupa ülkelerine fevkalade elçiler yolladı. 1882 yılı içerisinde Almanya ve Avusturya'ya; 1883 yılında Rusya, Almanya ve Avusturya'ya; 1886'da tekrar Rusya'ya giden fevkalade elçiler uluslararası arenada aradıkları desteği bulamadıkları gibi aksine bu devletlerin Hariciye Nazırları, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Mısır siyasetinin yanlışlığını dile getirdi.¹⁰⁴

Sultan II. Abdülhamid, Avrupa devletleri nezdinde aradığı desteği bulamayacağını anladığında Mısır meselesinin çözümü için İngilizler ile antlaşma yolunu tercih etti. 24 Ekim 1885 yılında İngilizler ve Osmanlı Devleti arasında İstanbul'da bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti ile İngiltere, Mısır sorununun çözümüne dair maddeleri belirledi. Antlaşmaya göre iki devlet de Mısır'a bir yüksek komiser atayacak ve atanan bu komiserler Mısır'ın işgal sürecinin ne zaman sona ereceğini belirleyecekti.¹⁰⁵ Osmanlı Devleti komiserlik için Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı görevlendirirken İngilizler Drummond Wolff'u görevlendirdi. İki komiserin bir yıl boyunca yapmış olduğu görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edilemediği gibi İngilizler Wolff'u geri çağırması ve Osmanlı Devleti'nin atadığı komiseri de tanımadığını dile getirmişti.¹⁰⁶ Mısır soru-

102 BOA, Y. PRK.MK. 1/46, 7 Ekim 1881 (25 Eylül 1297).

103 Süleyman, *a.g.e.*, s. 52.

104 Hacer Topaktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasisi (Hüseyin Kazım Beyin Diplomatik Seyahatleri 1882-1887)*, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2015, s. 34.

105 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1987, s. 340.

106 Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989, s. 184.

nunun çözüme kavuşturulması için girişilen bütün çabalar sonuçsuz kalırken II. Abdülhamid yeni çözüm arayışlarına girdi. II. Abdülhamid İngiltere'de Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının 50. yıl dönümü münasebetiyle yapılacak törenin bir fırsat olabileceğini düşündü. Bu törene katılmak üzere fevkalade elçilik heyeti görevlendirdi.¹⁰⁷ Heyette, Ali Nizami Paşa ve Hüseyin Kazım Bey bulunmaktaydı. Ali Nizami Paşa'nın isteği üzerine oğlu Osman Nizami Bey de heyette yer aldı.¹⁰⁸

Ali Nizami Paşa'nın başkanlığındaki heyet, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 4 Haziran 1887'de yola çıktı. Varna yolunu takip ederek Bükreş'e ulaştı.¹⁰⁹ 6 Haziran'da Viyana'ya ulaşan heyet, Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının 50. yıl dönümü dolayısıyla tertip edilecek törenin 21 Haziran'da başlayacak olması sebebiyle burada beş altı gün oyalanmayı tercih etti. Bu tercihte aynı zamanda Ali Nizami Paşa'nın rahatsızlanması da etkili oldu.¹¹⁰ Hariciye Nezareti'ne 15 Haziran 1887 tarihli Londra elçisi Rüstem Paşa'dan (1885-1895) gelen telgrafta Osmanlı heyetinin 16 Haziran'da Paris'e ulaştığı, 18 Haziran'da ise Londra'da olacağı yazmaktaydı.¹¹¹ 18 Haziran'da Londra'ya ulaşan heyeti Rüstem Paşa karşıladı. Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının 50. yıldönümü merasimi için Londra sokakları baştan aşağı donatıldı. 21 Haziran 1887 Salı günü Rüstem Paşa, Ali Nizami Paşa, Kazım Bey ve Osman Nizami Bey alay arabasıyla merasimin gerçekleşeceği Buckingham Sarayı'na geçti. Heyet, buradaki merasim ve sonrasında gerçekleşecek olan resmi kabullere ve cemiyetlere davet edildi. Büyükelçi rütbesine sahip olan Ali Nizami Paşa önce Kraliçe Victoria'nın huzuruna çıkarak Osmanlı heyetinin getirmiş olduğu nâme-i hümayunu takdim etti.¹¹²

107 BOA, HR. SFR. 3. 330/97, 8 Haziran 1887 (27 Mayıs 1303).

108 BOA, Y. PRK. BŞK. 12/23, 18 Eylül 1887 (6 Eylül 1303), Londra seyahati Osman Nizami Bey'in babasıyla çıkacağı ikinci fevkalade elçilik göreviydi. Ali Nizami Paşa, Osman Nizami Bey'in heyet içerisinde yer alması ricasının kabul edilmesi sonrası Saray Baş Kâtibi Süreyya Bey'e II. Abdülhamid'in kendisinin bu ricasını kabul ettiği için memnuniyetini dile getirdi, BOA, Y. PRK. BŞK. 12/23, 18 Eylül 1887 (6 Eylül 1303).

109 BOA, HR. SFR.3. 332/4, 4 Haziran 1887 (23 Mayıs 1303), 5 Haziran tarihinde Bükreş Sefaretinden gelen telgrafta heyetin Bükreş'ten ayrılıp Viyana'ya doğru yola çıktığı yazmaktadır, BOA, HR. TO. 41/19, 5 Haziran 1887 (24 Mayıs 1303).

110 Topaktaş, *a.g.e.*, s. 36.

111 BOA, HR. TO. 62/66, 15 Haziran 1887 (3 Haziran 1303), Rüstem Paşa'nın talebi sonucu İngiliz Demir Yolu Kumpanyası, Ali Nizami Paşa ve beraberindeki elçilik heyetine Paris-Londra seyahati için salonlu bir vagon tahsis etti, BOA, HR. TO. 62/70, 22 Haziran 1887 (10 Haziran 1303).

112 BOA, HR. TO. 62/70, 22 Haziran 1887 (10 Haziran 1303), Buckingham Sarayı'nda gerçekleşen tören, Westminster Katedrali'nde gerçekleşen büyük bir ayin ile devam etti. Bu ayine

Heyet, Westminster Katedrali'nde gerçekleşen tören sonrası birçok davette hazır bulundu. Daha sonra Lord Salisbury'nin İngiliz Hariciye Nezareti'nde vermiş olduğu kokteyle de katıldı. Rüstem Paşa, Hariciye Nezareti'ne yazdığı yazıda heyetin hiçbir sorun ile karşılaşmadan kendilerine verilen görevi yerine getirdiğini belirtti. Heyet, buradaki görevlerini tamamladıktan sonra 4 Temmuz Pazartesi sabahı Londra'dan ayrıldı.¹¹³ Heyet, üç gün sonra Paris'e ulaştı. Ali Nizami Paşa sağlık sorunları sebebiyle burada üç gün kaldı. 8 Temmuz'da Viyana'ya hareket eden heyet, burada da üç gün geçirerek 17 Temmuz Pazar sabahı İstanbul'a döndü.¹¹⁴ Ali Nizami Paşa'ya İngiltere'deki görevini başarı ile tamamladığı için Murassa Nişanı verildi.¹¹⁵

Ali Nizami Paşa'nın ricası üzerine fevkalade elçilik heyetine dâhil edilen Osman Nizami Bey için bu görev, heyet içerisinde önemli bir fonksiyonu olmasa da Avrupa siyasetini tanıma ve anlaması açısından önem arz etmekteydi.

6. Sonuç

Hayatının önemli satır başlarını açıklamaya çalıştığımız Ali Nizami Paşa için sorulması gereken ilk soru; "Sıradan bir paşa kariyeri ile mi karşılaşıyoruz?" Mısır'ın İngiltere tarafından işgalinden sonra Sultan II. Abdülhamid'in başlatmış olduğu diplomasi trafiğinde Ali Nizami Paşa'ya güvenerek görevlendirmesi onun sıradan bir devlet adamı olmadığını göstergesidir. Nizami Paşa, İngiltere ve Almanya'daki fevkalade elçilik görevlerinde Osmanlı Devleti'ni en iyi şekilde temsil etmiştir. Bu iki görevinin yanı sıra verilen görevi hakkı ile yerine getirmesinin yanı sıra kritik tarihlerde önemli görevler için Sultan II. Abdülhamid güvenini kazanmış olması da Ali Nizami Paşa'nın sıradan bir kariyere sahip olmadığını iyi bir örneğidir.

katılmak için Rüstem Paşa, Ali Nizami Paşa ve Kazım Bey bir alay arabasıyla; Osman Nizami Bey ve diğer elçilik heyeti başka bir alay arabasıyla Katedrale geçti.

113 BOA, HR. TO. 62/73, 15 Temmuz 1887 (3 Temmuz 1303); BOA, Y. A. HUS. 204/82, 21 Temmuz 1887 (9 Temmuz 1303). Rüstem Paşa, Saray görevlilerinin heyete bazen hoş olmayan şekilde davrandığını fakat bunda bir kasıt olmadığını; beş kral, beş-altı veliaht, kırk kadar prens ve otuz kadar dükün Londra'da hazır bulunmasından dolayı saray çalışanlarının telaş içerisinde olduklarını yazdı.

114 Topaktaş, *a.g.e.*, s. 38.

115 BOA, İ. DH., 1137/88760, 8 Mayıs 1889 (26 Nisan 1305), Murassa Osmânî Nişanı; 1861 senesinde Sultan Abdülaziz tarafından Osmanlı Devleti'ne hizmet edenlere verilmek üzere ihdas edilmiş olan Osmânî nişanları toplamda 4 dereceden oluşmaktadır. Sadece 1. Derecelerinin Murassası mevcuttur. Bkz. Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004, s. 216.

Ali Nizami Paşa'nın Avrupa'ya öğrenci gönderildiği bir dönemde İstanbul'da başlayan eğitim hayatını Avrupa'da devam ettirmiş olması, devlet kademlerinde alacağı görevlerin şekillenmesi açısından önem arz etmiştir. Aldığı eğitim ve gösterdiği başarılar neticesinde kısa süre içerisinde devlet kademlerinde önemli yerlere geldiği görülmektedir. Askeri bir okuldan mezun olmasına rağmen almış olduğu eğitim ve öğrenmiş olduğu yabancı diller kendisine farklı bir yol çizmesine imkân tanımıştır. Belgrad Askeri Komiserliği görevi ve Peşte'deki şehbenderlik görevleri, kendisini diploması alanında geliştirmesine önemli fırsatlar sunmuştur. Ali Nizami Paşa'nın Mekteb-i Osmanî'nin müdürlüğü ve sonrasında kısa süreli olsa da yürüttüğü *Mekteb-i Sultani* müdürlüğü görevlerinin eğitim alanında kendisini geliştirmesine katkı sağladığı görülmektedir.

Ali Nizami Paşa'nın kariyerindeki en önemli dönem Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkmasıyla başladı. Sultan II. Abdülhamid'in Ali Nizami Paşa'yı birçok önemli görevde istihdam ettiği bilinmektedir. *Teftiş-i Askeri Komisyonu* azalığına getirmesi ve bu görevde iki dönem devam etmesinden sonra *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisliği*'ne getirmesi sultanın Ali Nizami Paşa'ya ne kadar değer verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Ali Nizami Paşa bu görevi sırasında 93 Harbi'ni müteakip Yunanistan ile sınırların düzenlenmesi için oluşturulan komisyonda görev almıştır. Ali Nizami Paşa diploması alanında Sultan II. Abdülhamid'in güvendiği devlet adamlarındandır. Mısır meselesinin halledilmesi için Avrupa'daki diplomatik temaslarda Ali Nizami Paşa önemli rol oynamıştır. Prusya ile kurulması hedeflenen dostluk ilişkileri Ali Nizami Paşa başkanlığındaki heyet ile gerçekleşmiştir. Ali Nizami Paşa 7 Temmuz 1893'te Büyükkada'daki evinde vefat ettiğinde devlete hizmet için harcanmış bir ömrü geride bırakıyordu.

Kaynakça

Arşiv

Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, HR. MKT.

BOA, A.} MKT.UM.

BOA, A.} MKT.NZD.

BOA, HR.TO.

BOA, İ. DH.

BOA, İ. HR.

BOA, HR. TO.

BOA, HR.MKT.

BOA, HR.SYS.

BOA, C..HR.

BOA, İ..DH.

BOA, MB.İ.

BOA, HR. İD.

BOA, C. MF.

BOA, MF.MKT.

BOA, Y. EE.

BOA, Y. PRK.BŞK.

BOA, Y. PRK.MK.

BOA. Y.A. HUS.

BOA, Y.PRK. EŞA.

BOA, Y.PRK. NMH.

BOA, Y.EE.

BOA, Y.A. HUS.

BOA, MB.İ.

BOA, HR. SFR.3

BOA, Y. PRK.ASK.

Emekli Sandığı Arşivi

Emekli Sandığı Arşivi A. Tasnif No: 13284. (Tarih yok). Osman Nizami Doğancı Dosyası.

Kitap ve Makaleler

Akyıldız, Ali, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa Hayatı, İntiharı*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

Ay, Mehtap, “Paris Mekteb-i Osmanisi’nin Kuruluş, Amaç ve İşlevi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2007.

Baraz, Mehmed Rebiî Hatemi - Demircan, Zeynep, *Çengelköy’de Tarih*, İstanbul, Kitabevi, 2004.

Berkes, Nizayi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Berlin Kongresi Protokolleri Tercümesi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1298.

Beydilli, Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 32, İstanbul, 1979.

Chambers, L. Richard, "Notes on the Mekteb-i Osmanî in Paris, 1857-1874", *Beginning of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century*, ed. by W. Polk - R. Chambers, Londra, 1968.

Eldem, Edhem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2004.

Engin, Vahdettin, *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultanî*, İstanbul, Galatasaraylılar Derneği, 2003

Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, cilt 1-2, İstanbul, Eser Matbaası, 1977.

Erol, Salih, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Devlet Adamlarından İbrahim Edhem Paşa*, Ankara, TTK, 2021.

Esad, Mehmed, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1310.

Eser, Gülşah, "Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, İstanbul, 2005.

Galatasaray Lisesi Mekteb-i Sultani 1868-1968, İstanbul, Gün Matbaası, 1974.

Hamzaoğlu, Yusuf, *Osmanlı dönemi Sırbistan Türklüğü*, Üsküp, Logos-A, 2004.

Harp Akademileri'nin 120 yılı: şeref dolu yıllar 1848-1980, İstanbul, Türk Harp Akademileri, 1980.

Hisar, Abdülhak Şinasi, *Ali Nizami Paşa'nın Alafrangalığı ve Şeyhliği*, İstanbul, Hilmi Kitabevi, 1952.

Hocaoğlu, Mehmed, *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*, İstanbul, Kamer Yayınları, 1998.

İskora, Muharrem Mazlum, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966.

Kayra, Cahit - Üyepazarcı, Erol, *Mekânlar ve Zamanlar: Kandilli, Vaniköy, Çengelköy*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1993.

Kızıltoprak, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali Osmanlı'nın Diploması Savaşı*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

Köse, Metin Ziya, "Mekteb-i Osmanî", *DİA*, Ek-2, Ankara, 2019.

Muahadat Mecmuası, İstanbul, Hariciye Vekaleti, 1300.

Nafi', Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1338.

Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2006.

Ölmez, Âdem, "Askerî Teftiş Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Tarih Dergisi*, cilt 43, 2012.

Özcan, Abdülkadir, "Harbiye", *DİA*, cilt XVI, İstanbul, 1997.

Özkan, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.

_____, "Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, cilt 30, sayı 50, 2011.

Pakalın, Zeki, *Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, yay. haz. Mehmet Metin Hülâgü, cilt XIV, Ankara, TTK Yayınları, 2008.

Raif, Ragıb - Ahmed, Rauf, *Mısır Meselesi*, İstanbul, Matbaayı Amire, 1334.

Sami, Şemsettin, *Kamûsü'l-A'lâm*, c. IV, İstanbul, Mihran Matbaası, 1894.

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1996.

Şimşek, Mahmut Sami, *İstanbul'un 100 Köşkü ve Konağı*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2010

Şişman, Adnan, "Mekteb-i Osmanî", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, cilt 5, İstanbul, 1986.

Talu, Ercüment Ekrem, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Ankara, Hece Yayınları, 2005.

Topaktaş, Hacer, *Sultan II. Abdülhamid ve Diploması (Hüseyin Kazım Beyin Diplomatik Seyahatleri 1882-1887)*, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2015.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1987.

_____, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919) Askeri ve Siyasi Hayatı*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1989.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

